

Josep-Ignasi Saranyana (red.) och Carmen-José Alejos Grau (koord.): *Teología en América Latina, vol. III/2: De las guerras de independencia hasta finales del siglo XIX (1810–1899)*. 1126 sid. Iberoamericana och Vervuert, Madrid och Frankfurt am Main 2008.

Bokverket *Teología en América Latina* är nu komplett. Med sammanlagt 3500 sidor i fyra band rör det sig om en detaljerad översikt av den teologiska utvecklingen i Latinamerika under drygt fem sekler (jfr mina recensioner i STK 2004:2 och 2007:1). Utgivningen utgör också slutpunkten på ett mycket omfattande forskningsprojekt om latinamerikansk teologi, som inleddes vid Navarrauniversitet i spanska Pamplona för 25 år sedan och som också resulterat i dussintals doktorsavhandlingar och en mängd monografier och artiklar.

Volym II/2 har skrivits av ett dussin spanska och latinamerikanska historiker och teologer. Tidsmässigt omfattar boken ett något avkortat artonhundratalet. Den kronologiska utgångspunkten är 1810, då gnistor till det spanska Amerikas frigörelse tändes på flera håll på kontinenten. Slutpunkten är 1899, då de latinamerikanska biskoparna möttes till ett plenarkoncilium i Rom.

En inledande översikt av de komplicerade relationerna mellan kyrka och stat i Latinamerika följs av ett separat kapitel om de konkordat som upprättades mellan den heliga stolen och flera av de självständiga latinamerikanska staterna under andra hälften av seklet.

Huvudparten av boken består dock av fyra omfattande kapitel vilka på olika sätt behandlar latinamerikansk artonhundratalets teologi. De är geografiskt disponerade och för varje region finns studier av enskilda teologers arbeten. Kapitel tre redogör för teologiskt tänkande vid tiden för självständighetskampen och under de nya statsbildningarnas tidigaste år (1810–1825), där teologer återfanns bland såväl förespråkarna som motståndarna till frigörelsen.

I de flesta av de nya latinamerikanska staterna präglades artonhundratalet av kontroverser mellan liberala och konservativa politiska grupper. I synnerhet från 1850-talet och några decennier framåt införde liberala regeringar lagar som kraftigt inskränkte kyrkans tidigare långtgående privilegier. Det fjärde kapitlet är en intressant genomgång av polemisk teologisk litteratur i form av tidningsartiklar, tal och pamfletter, som framförallt författades av olika biskopar och andra kyrkomän. Dessa verk innehåller i regel stöd för kyrkans domsrätt och argument mot konfiskation av kyrklig egendom; vidare om religionsfrihet, sekularisering av kyrkogårdar, protestantism, frimureri och civiläktenskap, bland många andra fenomen som betraktades som anti-katolska.

Bokens nästan 400-sidiga huvudkapitel, kapitel 5, med Josep Ignasi Saranyana som huvudförfattare, ägnas åt akademisk teologi och kanonistik under tiden efter 1830. De liberala regeringarna kom också att innebära ett hårt slag mot kyrkans utbildningssystem. Universitet och seminarier stängdes i många fall under lång tid. Flera av verken som presenteras innehåller ett kraftfullt försvar för påvens överhöghet gentemot det som Saranyana kallar «sen-gallikanism», alltså en långtgående nationalkyrklighet. Många är också de handböcker i kyrkorätt och troslära som publicerades för att bättra på församlingsprästernas kunskaper.

Så många som sextio latinamerikanska biskopar reste till Rom för att delta i Första Vatikankonciliet 1869–1870 och vid den tiden celebrerades också ett dussin provinskoncilier i Latinamerika. De flesta av dessa regionala biskopsmöten skedde i Mexiko och Ecuador, med enstaka koncilier i Argentina, Bolivia och Colombia. I kapitel 6 skriver Elisa Luque Alcaide om dessa möten och de kyrkorättsligt centrala texter som de resulterade i.

Geografiskt sett är de flesta delarna av kontinenten väl representerade i boken, även om vissa stater inte hade så mycket teologisk produktion. Det spanskspråkiga Amerika dominerar helt. Volymen avslutas dock med ett kapitel på portugisiska om brasilianska messianska rörelser under 1800-talet och början av 1900-talet. Kapitlet innehåller också en kort beskrivning av brasiliansk kyrkohistoria samt några drag i den allmänna brasilianska teologihistorien.

Sammantaget har volymen formen av en explorativ studie. Det rör sig om en presentation av en mängd verk av teologiska författare som varit litet kända och i några fall närmast bortglömda. Givet dessa förutsättningar är resultatet lite blandat. Ibland blir innehållet katalogartat. Det väldiga omfånget — drygt 1100 sidor — är ett problem och jag hade ibland önskat en lite hårdare redigering: mängden långa citat kunde ha minskats, vissa resonemang kunde ha gjorts mer koncisa, vissa detaljerade utvikningar kunde ha undvikits. Hos åtminstone en del av författarna finns ibland en apologetisk ton, som jag finner störande.

Enligt min mening är Saranyanas kapitel om den akademiska teologin den mest lyckade delen av boken. Med stor beläsenhet lyckas han sätta in de enskilda tänkarna i ett allmänt teologihistoriskt sammanhang. Han beskriver genomgående vad som är specifikt för den enskilde författaren och vad som varit dennes viktigaste källor. Därigenom kan han också påvisa vad som mer eller mindre obearbetat inkorporerats från samtida europeisk teologi.

Ett stort problem med detta band, liksom de övriga banden, är den nästan totala frånvaron av kvinnor. Den enda kvinnan som presenteras separat är den guatemala-

lanska karmelitnunnan María Teresa de la Santísima Trinidad. Det finns dock andra författande nunnor som skulle kunna ha inkluderats, även om det latinamerikanska klosterväsendet under större delen av artonhundratalet förde en ganska tynande tillvaro på grund av de liberala regeringarnas klosterfientliga politik.

Sammanfattningsvis gör det stora omfånget och den stundtals lite katalogartade uppställningen att detta verk fungerar bäst som uppslagsbok. Trots mina invändningar menar jag att författarna lagt en viktig grund för vidare studier av artonhundratalets latinamerikanska teologi.

Magnus Lundberg

Arnold Angenendt: *Toleranz und Gewalt: Das Christentum zwischen Bibel und Schwert*. 799 sid. Verlag Aschendorff, Münster 2007.

Många är de förebråelser som riktas mot den kristna kyrkan. Den anklagas för korstågen och de därmed förbundna övergreppen mot muslimer, judar och icke-katolska kristna och för att med inkquisitionens hjälp ha förföljt och låtit avrätta människor med avvikande trosuppfattningar. Genom sitt krav på att äga den absoluta sanningen skulle kyrkan vidare ha bidragit till att forma en mentalitet av intolerans och våldsbenägenhet mot oliktankande. Men på 1980-talet började man inom forskningen ifrågasätta denna negativa bild, vilken nu vändes till sin motsats. I en rad arbeten framställs inkquisitionen som en vägberedare för det moderna rättsväsendet och tolerans och respekt för människovärdet som en produkt av genuint kristet tänkande.

I sin digra bok *Toleranz und Gewalt: Das Christentum zwischen Bibel und Schwert* tar den emeriterade katolske kyrkohistorikern Arnold Angenendt upp dessa föreställningar och underkastar dem en kritisk prövning. Undersökningen har karaktären av en syntes som bygger på tidigare forskning, egen och andras. Här ges en översikt över den religions- och kulturhistoriska utvecklingen från forntiden och fram till idag. Fokus ligger på den katolska kyrkan, men också protestantismen såväl som judendomen och islam tas upp.

Arbetet är indelat i fem delar, som var och en kan läsas som en egen studie. Den första delen behandlar tolerans och våld som ett problem som mänskligheten brottats med sedan urminnes tider. I de följande delarna, som tar upp teman som Guds och människans rättigheter, religiöst tvång och tolerans, heliga krig i religionens namn samt relationen mellan kristna och judar, fördjupas diskussionen kring denna problematik. Angenendt anlägger ett hermeneutiskt betraktelse-

sätt och försöker förstå och förklara, och han understryker att vi inte kan förvänta oss att finna religiös tolerans i modern mening i de äldre samhällena.

Angenendt ger ingen entydig definition av vad han menar med tolerans, men av hans arbete framgår att det i första hand är religiös tolerans som avses. Han anger tre viktiga förutsättningar för religiös tolerans. En första förutsättning är religionens universalisering och övervinnandet av den gruppegoism som de gamla stamreligionerna representerade. För det andra krävs den internalisering av etiska normer och spiritualisering av gudsrelationen som utmärker de monoteistiska religionerna, särskilt kristendomen. En tredje förutsättning är uppkomsten av en organiserad statsmakt och den monopolisering av utövandet av legitimt våld som detta innebar.

På flera ställen i boken betonar Angenendt att den kristna föreställningen att människan är skapad till Guds avbild och därför har ett egenvärde utgör grunden för tolerans och medkänsla. Som exempel på hur denna föreställning omsatts i kristen praxis nämner han insatsen för fattiga och nödlidande, förbättringen av kvinnans ställning och kampen mot slaveriet. Den kristna människosynen och gudsuppfattningen implicerar, menar han, att inträdet i den kristna gemenskapen sker av fri vilja. Kyrkofäderna bekräftade denna princip, men i kyrklig praxis har man inte alltid levt upp till detta ideal. Så innehöll såväl den tidigmedeltida missionen i Centraleuropa som kristnandet av Sydamerika ofta inslag av våld och tvång. I de teologiska diskurserna utgick man dessutom länge från att icke-våldsprincipen endast gällde hedningar, inte kättare och avfallingar. Angenendt konstaterar sammanfattningsvis att kyrkorna medverkade till att människor med avvikande trosuppfattningar avrättades genom statens försorg och kan därmed inte frikännas från skulden att ha agerat i strid med sin egen lära.

Bokens femte del handlar om relationen mellan kristna och judar. Fram till 1800-talets judeemancipation var judarna i de kristna länderna utsatta för diskriminering av olika slag. Denna diskriminering legitimerades teologiskt med föreställningen om judarnas skuld till Jesu korsfästelse. Men ghettoiseringen var, menar Angenendt, inte bara ett utflöde av de kristna ländernas lagstiftning utan också en följd av de mosaiska renhetsföreskrifterna, som gjorde en avgränsning från den icke-judiska omvärlden nödvändig. Judarna utsattes i vissa fall för tvångsdop, och konverterade judar som höll fast vid judiska bruk bemöttes med misstänksamhet, vilket var särskilt tydligt i Spanien. Angenendt diskuterar vidare skillnader och samband mellan den teologiska antijudaismen, som tar fasta på judendomen som religion, och den moderna, rasistiska antisemitismen. Inom de protestantiska kyrkorna ut-